

УДК 821.162.1'06

Олександр АСТАФ'ЄВ,
доктор філологічних наук, професор,
кафедра теорії літератури, компаративістики і
літературної творчості Інституту філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ НАУКОВИХ ІНТЕРЕСІВ ЯНА ЯНОВА

У статті розкрито погляди Яна Янова на проблему формування української літератури XVI – XIX століть на основі книжної, народної розмовної й усної літературної мови. Велику увагу приділено поезії Тараса Шевченка як основоположника і творця нової української літературної писемної мови.

Слід було давно звернутися до цього імені, визначного польського вченого і славіста, який своїм талантом збагачував ділянки історичного та порівняльного мовознавства і літературознавства, міжслов'янських культурних зв'язків, текстології, діалектології, лексикографії, видавав, реконструював і тлумачив давні рукописи – Яна Янова. Про нього в українській науці маємо поки що дві праці: Олега Купчинського – у «Записках НТШ (Праці філологічної секції)» (2003, т. ССXLVI) із додатком найважливіших праць із українознавства (скорочений варіант: у «Віснику НТШ» (Львові, 2003, ч. 30)¹ та Іраїди Галенко у збірнику «Проблеми слов'янознавства» (2009, вип. 58)², де вона оглядає його науково-педагогічну діяльність. Ростислав Радишевський у третій книзі фундаментального видання «Рецепція творчості Тараса Шевченка в Польщі» (К., 2015) вмістив статтю Яна Янова «Походження слова сингич-агач у поезії Тараса Шевченка (про орієнтальні впливи на українську мову)»³.

Про Яна Янова як рідкісного філолога більше писали польські дослідники: Тадеуш Улевич^{4, 5}, Тадеуш Легр-Сплавінський^{6, 7}, Юліан Кржижановський⁸, Ричард Лужний⁹, Віталіна Вітковська¹⁰ та ін.

¹ Купчинський О. Ян Янів – польський дослідник української літератури та мови (з додатком бібліографії важливіших праць з українознавства) / О. Купчинський. – 2003. – Т. ССXLVI. – С. 523–540.

² Галенко І. Внесок Яна Янова у філологічну славістику / І. Галенко // Проблеми слов'янознавства. – 2009. – Вип. 58. – С. 25–35.

³ Янів Я. Походження слова сингич-агач у поезії Тараса Шевченка (про орієнтальні впливи на українську мову) / Я. Янів // Рецепція творчості Тараса Шевченка: У 3-х кн. / Наук. ред. та упор. Р. Радишевський. – К.: Університет «Україна», 2015. – Т. 3. – С. 564–568.

⁴ Ulewicz T. Dorobek naukowy Jana Janowa w zakresie dawnego piśmiennictwa i kultury / T. Ulewicz. // Pamiętnik Słowiański (Warszawa – Poznań). – 1954. – Т. 4. – С. 52–70.

Народився Ян Янів 22 листопада 1888 року в с. Мошківці Калуського повіту на Станіславщині у багатодітній селянській родині. У 1908 році з відзнакою закінчив учительську семінарію. У 1909 році отримав атестат зрілості, вчителював у різних школах, одночасно навчався у Львівському університеті, студіюючи полоністику та славистику. У 1913 році завершив навчання в університеті, склав іспити з польської і слов'янської філології та філософії, захистив дисертацію «Новоротні дієслова польської мови» і став доктором філософських наук. За відмінне навчання отримав стипендію для продовження студій у Фрайбурзькому університеті (Швейцарія), де навчався майже рік. Коли почалася Перша світова війна, Яна забрали на фронт. Поранений, потрапив до російського полону, чотири роки перебував у таборах в Орловській області, Харкові й Туркестані. Після більшовицького перевороту 1917 року звільнений з полону, склав у Петербурзі ґабілітаційні іспити і отримав звання доцента в Середньо-Азійському університеті, у Ташкенті, де з 1918 року працював доцентом, а в 1919 – 1921 роках – професором давньослов'янської та російської мов. У 1920 році за сумісництвом працював також у Ташкентському інституті сходознавства, де поглиблено вивчав історію і культуру Сходу і написав перші славистичні праці.

Наприкінці 1921 року повернувся до Львова, працював на різних роботах, учителем, а з травня 1922 року по жовтень 1945-го – у Львівському університеті, на кафедрі української мови і літератури. У 1924 році отримав звання доцента, 1927 – надзвичайного професора, 1935 – звичайного професора української філології. Від 1940 року – професор кафедри слов'янської філології. Брав активну участь у науковому житті, був членом Львівського наукового товариства, виступав з науковими доповідями на засіданнях філологічної секції, а з 1929 – на міжнародних з'їздах славистів, свої дослідження публікував у Польщі, Україні, Росії, Франції, Чехії. У 30-их роках у Львові, в Академічному домі, очолював Гурток українців, до якого входили Богдан-Ігор Антонич, Іван Керницький, Теоктист Пачовський, Богдан Романенчук, Ярослав Рудницький, Ольга Волощук, Іван Ковалик, Катерина Матейко, Олександр Мельник, Юліан Редько, Мирослава Семчишин, Люба Суха та інші.

Німецьку окупацію пережив у Львові, упорядковував рукописи архіву Івана Франка в академічній бібліотеці. У 1945 році як репатріант виїхав до Вроцлава, згодом переселився до Кракова, де з грудня того ж року і до кінця життя очолював кафедру східнослов'янських мов Ягеллонського університету. Із червня 1946 року Ян Янів – член-кореспондент Польської академії наук. Помер 17 грудня 1952 року, на 64-му році життя. Похований у Кракові, на Роковецькому цвинтарі.

У науковому доробку Яна Янова біля 100 монографічних досліджень, розвідок і статей із ділянок літературознавства, загальної слов'янської

⁵ Ulewicz T. Jan Janów (1888 – 1952); Dorobek naukowy Jana Janowa w zakresie dawnego piśmiennictwa i kultury // Ulewicz T. Konterfekty sylwetki, cienie. Z dziejów filologii w Polsce / T. Ulewicz. – Kraków : Universitas, 1997. – S. 155–175.

⁶ Lehr-Spławiński T. Jan Janów / T. Lehr-Spławiński // Język Polski (Kraków). – 1953. – T. XXXIII. – S. 1–3.

⁷ Lehr-Spławiński T. Dorobek naukowy Jana Janowa w zakresie językoznawstwa słowiańskiego / T. Lehr-Spławiński // Pamiętnik Słowiański. – 1954. – T. IV. – S. 71–75.

⁸ Krzyżanowski J. Janów Jan / J. Krzyżanowski // Słownik folkloru polskiego. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1965. – S. 148.

⁹ Łużny R. Jan Janów (1888 – 1952), dzieło i życie / R. Łużny // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 1993. – T. 1 / 2. – S. 287–300.

¹⁰ Witkowska W. Jan Janów (w dwudziestą rocznicę śmierci) / W. Witkowska // Slavia Orientalis. – 1973. – R. 22. – S. 79–82.

літератури, середньовічної світової писемності, зокрема апокрифічної, житійної, літургічної, полемічної літератури, культури та книгознавства, словництва, діалектології, історичної граматики, лексики й етимології української мови, нарисів про життя і діяльність визначних діячів української культури XVI – XVII ст. Серед найвизначніших літературознавчих праць – «Romans o Barlaamie i Jozafacie w przeróbce Skargi, Baranowicza i Lichoniewiczza» (1932), «Do dziejów Historii Barlaama i Jozafata w przekładzie Udriszte Năsturela» (1933), «Historia Barlaama i Jozafata w przekładzie Sebastiana Piskorskiego (XVII w.)» (1933), «Legendarno-apokryficzne opowieści ruskie o Męce Chrystusa (z uwzględnieniem zabytków staropolskich)» (1931), «Apokryf o dwunastu piątkach» (1934), «O przekładzie «Wieczności piekielnej» na język polski i ruski (Hieremiasz Drexelli: Infernus, damnatorum carcer et rogos)» (1929), «Polikarp na Rusi», «Nieznany przekład ukraińsko-ruski dialogu Polikarpa ze Śmiercią» (1937), «Przynależność regionalna oraz geneza zbioru G.Prokopowicza Kujbiedy» (1931), «Wpływ M.Reja na Ruś» (1929), «Źródła niektórych baśni ludowych w Polsce i na Rusi. Gesta Romanorum» (1928), «Galatowski Joanicjusz» (1948), «Dzieła Krasickiego na Rusi» (1936) та ін.

Багато його праць присвячено пам'яткам давньоукраїнської писемності, назвемо с перед них: «Z literatury polskiej i ruskiej XVI – XVIII wieku (Wielkie Zwierciadło Ptzykładów, Lucydarz oraz urywki z dzieł św. Augustyna, Dazzy, Flawiusza, Skargi i innych autorów w rękopisie Sokolskim)» (1931), «Wpływy polskie na literaturę Rusi do XVIII w. (Przegląd badań dotychczasowych)» (1934). Багато уваги він приділяє Учительним Євангеліям: «Język ruski w ewangelirzu kaznodziejskim z Trościańca. XVI w.» (1929), «Ze studiów nad tekstem Ewangelii Peresopnickiej (1556 – 1561)» (1926), «Źródła Ewangelii Peresopnickiej» (1926 – 1927), «Przyczynek do źródeł ewangeliarza popa Andrzeja z Jarosławia» (1931), «Problem klasyfikacji ewangeliarzy «uczytelnych» (kaznodziejskich). Część I: Grupa środkowo-podolska» (1947), «Ze studiów nad ewangeliarzami «uczytelnymi» XVI – XVII w.» (1950), «Tłumaczenia ruskie z Postylli M.Reja w ewangeliarzach kaznodziejskich XVI i XVII wieku» (1929), «Tłumaczenia i przeróbki z Postylli M. Reja w pouczeniach ruskich (Tymczasowy wykaz około 50 kodeksów)» (1947) та ін.

З мовної проблематики в першу чергу слід звернути увагу на його діалектологічні дослідження: «Gwara małoruska Moszkowiec i Siwki paddniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych» (1926), «Z fonetyki gwar huculskich» (1928), «Uwagi o gwarach huculskich, śladach ich stosunków z polszczyzną oraz o pierwotnej ludności Ziemi Czerwieńskiej» (1928), «Wpływ słownictwa rumuńskiego na Podkarpacie, osobliwe na gwarę huculską» (1938), «Słowniczek huculski sprzed stu lat» 1936), «Ze stosunków językowych małorusko-rumuńskich» (1928), «Słownik huculski» (2001) та ін.

Цікаві лексикографічні спостереження Яна Янова над писемними пам'ятками українсько-польського пограниччя (XVI – XVIII ст.): «Z badań nad słownikami staroruskimi. Część I. Uwagi o zbiorze «Synonima sławenorosskaja z XVII w.»» (1939), «Leksykografia wschodnio-słowiańska do końca XVII w. Część I. Uwagi o «Azbukownikach» i «Rozmównikach» byzantyńsko-rosyjskich. Część II. 1: Leksykon P.Beryndy i jego stosunek do nauki zachodnio-europejskiej; Część II. 2: Etymologie Maksyma Greka, Manuela Retora i innych autorów w słowniku imion P.Beryndy z 1627 r.» (1951) та ін. Ціла низка праць Яна Янова досі не опубліковані, напр., «Berynda Pamvo. Lexikon sławenoroski i imen tolkowanije. Wydanie krytyczne według edycji z 1627 r.»; «Polikarp na Rusi»; «Cztery rozprawki językowo-stylistyczne»; «Wybor tekstów literackich ukraińskich (ze słowniczkiem)». Chrestomatia słowiańska pod redakcją Tadeusza Lehra-Spławińskiego. Część III. Teksty wschodnio-słowiańskie». Деякі праці Яна Янова,

мабуть, назавжди втрачені, серед них: «Jakub Ujek na Rusi»; «Gizel Inocenty», «Plenariusz P. Beryndy» та інші.

Відродно, що, досліджуючи таку обширну проблематику, Ян Янів знаходив час для студій над новітньою українською літературою, зокрема творчістю Тараса Шевченка. Вона його цікавила не з погляду процесу створення художніх цінностей, а з погляду естетичного переживання читача і його здатності сприйняти екзистенційно-смыслову структуру тексту через мову. Саме в контексті сприймання художнього твору і порушує Ян Янів проблему мови як спільного коду автора і читача у лексичному і семантико-граматичному аспекті.

Учений звертає увагу на те, що від давніх часів, у силу контактів із людьми Сходу, у писемні пам'ятки української літератури прокралося дуже багато орієнталізмів (бесурменинь, ватага, євшань, кумызь, лошадь, товарь, шатер, курагань і т.д.). Він посилається на ряд досліджень, зокрема про «Слово о полку Ігоревім», де проаналізовано східні запозичення.

Він звертає увагу на гіпотезу Олександра Брюкнера, що серед козацтва, яке від половини XVII ст. було домінантним чинником у житті України, східний елемент, зокрема татарський, переважав (w «kozaczyźnie żywiot tatarski silnie przemaża») ¹¹. Ще Іван Франко свого часу зазначав, що Олександр Брюкнер «стоїть на застарілим становищі так званого норманізму і тим самим представляє староруську літературу та культуру як річ, зовсім чужу руському народові, механічно прищеплену до руського пня і переховану тут майже без ніякого збагачення» ¹². Ян Янів теж вважає, що А. Брюкнер «хоча й перебільшує етнічну долю східного домішування, не говорить нічого про істотне відображення орієнтальних впливів в українській мові XVI – XVIII століття» ¹³. Радикальні судження на кшталт А. Брюкнера призвели до появи у польській історіографії стереотипів, що козацтво не має ніякого зв'язку з історією українського народу, що це войовнича та анархічна понаднаціональна верства, яка сформувалася на польсько-татарсько-турецькому пограниччя; козаки – понаднаціональні розбійники, «тюрки» за своїм етнічним та культурним походженням. Такого погляду дотримувалися історики, прихильники ідеології націонал-демократів (Адам Шельонґовський, Тадеуш Корзон, Францішек Равіта-Гавронський, Фелікс Конечни) ¹⁴. Ми б не згадували про ці стереотипи, спростовані поміркованими польськими вченими, такими, напр., як Ольгерд Гурка ^{15, 16}, якби вони не стосувалися спроби інтерпретації деякими ендеками козацької теми у творах Тараса Т. Шевченка, згадаймо хоча б статті Францішека Равіта-Гавронського «Taras Szewczenko i my», «Taras Szewczenko i Polacy» та ін.

¹¹ Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – Warszawa : Wiedza powszechna, 1957. – 806 s.

¹² Франко І. Нова історія російської літератури / І. Франко // Франко І. Збір. творів: У 50-и т. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 36. – С. 47–52.

¹³ Янів Я. Походження слова сингич-агач у поезії Тараса Шевченка (про орієнтальні впливи на українську мову) / Я. Янів // Рецепція творчості Тараса Шевченка: У 3-х кн. / Наук. ред. та упор. Р. Радишевський. – К. : Університет «Україна», 2015. – Т. 3. – С. 564–568.

¹⁴ Руда О. Формування історіографічного образу українського козацтва і польській історичній думці / О. Руда // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – 2011 / 2012. – Вип. 3 / 4. – С. 250–267.

¹⁵ Górka O. Dziejowa rzeczywistość a racja stanu Polski na południowym Wschodzie / O. Górka. – Warszawa : Polityka narodów, 1933. – 45 s.

¹⁶ Górka O. «Ogniem i mieczem» a rzeczywistość historyczna / O. Górka. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe Warszawskie, 1934. – 60 s.

Однак, знову повернемося до праць Яна Янова. У кількох своїх розвідках, присвячених творчості Памва Беринди («Z badań nad słownikami staroruskimi», «Podłoże gwarowe w objaśnieniach «Leksykonu Beryndy», «Dwie edycje czy dwa warianty «Leksykonu Beryndy» та ін.), він стверджує, що кількість орієнталізмів у нього невелика, «вміщує в собі заледве якийсь десяток орієнтальних слів» (балвань, бачмаги, богатырь, жемчугъ, ковчань та ін.). І майже уникають їх українські поетеси XVI – XVII ст. (Іван Вишенський, Кирило Транквіліон-Ставровецький, Дмитрій Туптало, Лазар Баранович, Йоаникій Галатовський, Антоній Радивилівський).

Польський учений звертає увагу на те, що орієнтальні лексичні запозичення інтенсивно починають проникати до українського письменства наприкінці XVIII-го і в XIX столітті. Як наприклад, він посилається на чотиритомний Словник української мови Бориса Грінченка (1907), у якому присутня значна частина орієнтальних виразів (авул, аркан, ар'ян, базар, бакша, баштан, балик, баламут, барабан, белега, бельбас, бельмес, буза, бузулук, дулей, дурман, джура, гарба, карачян, калавур, канчук, кавун, кізьяк, лелека і т.д.). Помітні подібні впливи і в творчості Григорія Квітки-Основ'яненка, Петра Гулака-Артемівського, Амвросія Боровиковського, Миколи Костомарова та ін. Їхні твори підлягали «дуже сильним впливам російської мови», бо ці автори також писали російською, «переїмали багаті стилістичні засоби російської мови», її лексику¹⁷.

Подібні орієнталізми є і в Тараса Шевченка, хоч їх і не так багато. Вони в нього з'явилися під впливом заслання до Оренбурга, Орська і до Аральського озера, де письменник зіткнувся з природою, легендами та мовою східних народів і перебував на засланні більше десяти років (1847 – 1857), не маючи можливості писати і малювати. «Місцеві умови сприяли тому, що з часом Т. Шевченкові дозволили малювати, а потайки він написав кілька десятків невеликих віршів. На малюнках зображував лише східну тематику, в поезії ж описував наболілу тугу за рідною землею, місцевий колорит позначався лише при нагоді, тому східні вирази не виступають дуже часто, найчастіше – як згадка про навколишній світ, наприклад: аул, каймак – «киргиз», куга – «очерет», тал – «чагарник», тингіз – «море», улус і т.д. На місцевих легендах базувався лише один вірш «У Бога за дверми лежала сокира...», що вміщував в собі фрагмент киргизької легенди, яка пояснює відсутність дерев і зелені у тамтешніх просторах степів. Після майстерного образу спаленої сонцем пустелі: «Червоніє по пустині / Червона глина та печина, / Бур'ян колючий та будяк, / Та інде тирса з осокою / В яру чорніє над горою...», – поет згадує далі, ніби для сильнішого підкреслення мертвоти, єдине на далекому просторі дерево, яке вбереглося від загальної посухи. Мандрівні киргизи, коли бачать його під час подорожі, підїжджають ближче і приносять малі жертви, підживлюють надію, що від того святого дерева виростуть колись на їхній бідній землі інші, нові дерева...»¹⁸.

Задум вірша «У Бога за дверми лежала сокира...», ймовірно, виник, коли Т. Шевченко у складі Аральської описової експедиції здійснив перехід від Орської фортеці до Раїмського укріплення і в степу побачив розкішне зелене дерево. Він змалював його під назвою «Джангис-агач» 26 травня 1848 р. Зустріч з цим деревом описана також у повісті «Близнець»: «В половині переходу я заметил: люди начали отделяться от транспорта, кто на коне, а кто пешком. И все в одном направлении. Я спросил о причине у ехавшего

¹⁷ Янів Я. Походження слова сингич-агач у поезії Тараса Шевченка (про орієнтальні впливи на українську мову)...Op.cit., С. 566.

¹⁸ Ibidem, С. 566.

около меня башкирского тюря, и он сказал мне, указывая нагайкою на темную точку. «Мана ауля агач» (здесь святое дерево). Это слово меня изумило. Как? В этой мертвой пустыне дерево? И уж, конечно, коли оно существует, так должно быть святое. За толпою любопытных и я пустил своего воронка. Действительно, верстах в двух от дороги, в ложбине, зеленело тополевое старое дерево. Я застал уже вокруг него порядочную [толпу], с удивлением и даже (так мне казалось) с благоговением смотревшую на зеленую гостью пустыни. Вокруг дерева и на ветках его навешано набожными киргизами кусочки разноцветных материй, ленточки, пасма крашенных лошадиных волос, и самая богатая жертва – это шкура дикой кошки, крепко привязанная к ветке. Глядя на все это, я почувствовал уважение к дикарям за их невинные жертвоприношения. Я последний уехал от дерева и долго еще оглядывался, как бы не веря виденному мною чуду. Я оглянулся еще раз и остановил коня, чтобы в последний раз полюбоваться на обоготворенного зеленого великана пустыни»¹⁹.

Після повернення з Аральської описової експедиції до Оренбурга Тарас Шевченко наприкінці 1849 року або на початку 1850-го року переписав вірш з невідомого автографа до «Малої книжки» (під № 2 до зшитка за 1848 рік). Згодом, найімовірніше, наприкінці свого перебування на засланні у Новопетровському укріпленні 1857 року, поет зробив деякі виправлення у кількох рядках олівцем. У «Малій книжці» є варіант автографа:

І мерк за димом сонця світ,
І мерк за димом Божий світ.
Неначе хлопчик в льолі білій
Неначе ляля в льолі білій
Я...²⁰.

До «Більшої книжки» вірш не переписано. Вперше вірш надрукований за «Малою книжкою» у виданні: Кобзарь Тараса Шевченка / Коштом Д. Е. Кожанчикова. – СПб., 1867. – С. 436–438, щоправда, з помилкою у рядку 41 (замість «печина» – «тичина»); того ж року з'явився у виданні: Поезії Тараса Шевченка. – Львів, 1867. – Т. 2. – С. 206–208. Потім увійшов до інших перевидань «Кобзаря».

Одним-єдине при долині
В степу край дороги
Стоїть дерево високе,
Покинута Богом.
Покинута сокирою,
Огнем непалиме,
Шепочеться з долиною
О давній годині.
І кайзаки не мищують
Дерева святого²¹.

Ян Янів звертає увагу на коментарі вчених до образу святого дерева, зокрема Броніслава Залеського. Це «друг поета, який перебував з ним на вигнанні, а після виїзду за кордон опублікував альбом з описом киргизських степів. У коментарі до малюнка він подав дещо іншу назву: Синдерик-Агач,

¹⁹ Шевченко Т. Повн. збір. творів: У 6 т. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963 / Т. Шевченко. – Т. 4. – 521 с. – С. 108–109.

²⁰ Шевченко Т. Повн. збір. творів: У 12-и т. / Т. Шевченко. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 2. – 782 с. – С. 420.

²¹ Ibidem, С. 80.

переклавши його як «дерево, покрите шматками, клаптиками матерії», скоріш за все від татарського слова синдирмак – «ламати, розкривати» (див. «Словник» Радлова, 4 том, с. 634). Така інтерпретація відповідає описові у пізнішій російській повісті під назвою «Близнецы», але Залеський, знаючи пару подібних дерев з власного досвіду, міг їх взяти з татарського «L'arbre de hallions on Sinderil Agatsch entartare, parce qu'ils sont toujours couverts de chiffons et de lambeaux aux habits»²².

Польський учений коментує майстерну інтерпретацію поезії «У Бога за дверми лежала сокира...» Василя Щурата, який простежив градацію авторських образів-алегорій у творі і їх різні рівні потрактування. «Намагаючись розгадати символізм Т. Шевченка, дослідник проектує деякі образи з вірша спершу на життя автора, акцентуючи на невтраченій надії, яка ніколи не покидала Т. Шевченка, згодом – на життя киргизів, для яких святе дерево «сингич-агач» є об'явленням Бога на землі, і, нарешті, підносить образ-символ до світового «дерева життя», яке, на протигагу спустошенню, мертвотності, байдужості, символізує життєдайність і сенс буття, до якого варто прагнути»²³. Тут помітно й проєкцію на національне життя українців, бо киргизьку пустелю порівняно із спустошеною Україною, а самотнє дерево в степу – єдиною надією.

Ян Янів детальніше зупиняється на Щуратовому поясненні терміну «сингич-агач»²⁴. «Слово „син дерик“ загадкове відносно побудови, фонетично відрізняється від попереднього так сильно, що припущення Щурата не може бути достовірним. Проти виведення назви „сингич“ з татарської мови промовляє зрештою киргизьке походження легенди, виражене в поезії цілком ясно. У поетичній спадщині Т. Шевченка не вдалося віднайти жодної вказівки, яка б дала можливість вивести слово з киргизької мови (в російській повісті він ужив загальне окреслення: аулия агач „святе дерево“, загадка ця, однак, дає можливість ь, дослідити малярську спадщину поета, бо під малюнком цікавого нам дерева підписано „Джан-гис-Агач!“). Отже, досить змінити цей підпис на двовиразовий, щоб отримати правильну киргизьку назву: zangis-agas – „самотнє єдине дерево“» (див. Радлов; див. вище, 4, 17: Цаніз-япыс «один, сам по себе», «allen»)»²⁵.

Легенду про «святе дерево» підтримали Михайло Мочульський²⁶, Абдільда Тажибаєв²⁷, Юрій Івакін²⁸, Леся Генералюк²⁹ та інші.

Однак, проблема не обмежується питанням підтримки легенди або ж ні. Наприклад, у коментарі до вірша «У Бога за дверми лежала сокира...» у найновішому Повному зібранні творів Тараса Шевченка сказано: «Досі таку легенду не виявлено. Цілком можливо, що її створила художня фантазія

²² Янів Я. Походження слова сингич-агач у поезії Тараса Шевченка (про орієнтальні впливи на українську мову)...*Op. cit.*, С. 567.

²³ Козак Л. Тарас Шевченко в рецепції Василя Щурата / Л. Козак // Українське літературознавство. – 2011. – Вип. 73. – С. 212–219.

²⁴ Щурат В. Шевченкова поема надії. – Львів : НТШ, 1925. – 22 с.

²⁵ Янів Я. Походження слова сингич-агач у поезії Тараса Шевченка (про орієнтальні впливи на українську мову)... *Op. cit.*, С. 568.

²⁶ Мочульський М. Культ дерева і сокири в Шевченковій поемі / М. Мочульський // Україна. – 1930. – № 3 / 4. – С. 80–88.

²⁷ Тажибаєв А. Доповідь на V пленумі Правління Спілки письменників СРСР, присвяченому 125-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка / А. Тажибаєв // Т. Г. Шевченко в критиці. – К : ДВХЛ, 1953. – С. 211–216.

²⁸ Івакін Ю. Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії 1847 – 1861 pp. / Ю. Івакін. – К. : Наукова думка, 1968. – 407 с.

²⁹ Генералюк Л. Образ дерева і семіотика візуально-просторових концептів (поезія, проза, малярство Т. Шевченка) / Л. Генералюк // Слово і час. – 2006. – № 6. – С. 21–31.

поета, зачарованого єдиним у степу деревом і поклонінням йому місцевих жителів»³⁰. Цілком природно виникає ще одне запитання: а хіба Броніслава Залеського, який був прикомандирований до Окремого Оренбурзького корпусу допомагати Т. Шевченку завершувати малюнки і не раз бачив «святе дерево», теж осінила «художня фантазія», адже він французькою мовою видав альбом офортів «Життя киргизьких степів» і прокоментував його?

Ян Янів бачить проблему в іншому: «Чи слово «джангис» могло змінитися на «сингич» і через які причини? Українська мова – письмо і фонетика – для цієї зміни не дає жодного пояснення, але подібні можливості, без сумніву, існують у російській мові. По-перше, в ній немає звуку (і знаку) для Z, по-друге, тому що в ненаголошених складах унаслідок редуції змінюється голосна «а» на «і»; зміна Zangis => Cingis є повністю унормована згідно з російською фонетикою. Від гіпотетичної постаті Cingis назва, використана поетом, відрізняється лише метатезою приголосних (с-s->s-c) і зміною групи si на sy: тобто сінгич-агач => сингич-агач, що легко довести кількома чинниками (схильність до вирівнювання стверджуваних складів у будові, до зміни російського si в українському sy і т.д.). Вірш постав на другому році заслання поета (має дату: Орськ, 1848), а картина трохи пізніше, тому можна припустити, що першу версію киргизької легенди поет почув у якомусь російському або українському середовищі, де святе дерево мало назву сингич-агач, а пізніше, під час малювання, він записав цю назву більш відповідно до киргизької вимови і подав її як назву картини»³¹.

Звісно, духовній енергії і творчому неспокоєві Яна Янова мимоволі дивуєшся, вражає його нетерпляча жадібність й інтелектуальна спраглисть пізнати семантику слова сингич-агач: «Постають сумніви, чи поет справді вжив назву «сингич», тобто чи цю назву подано в поезії Т. Шевченка згідно з його записом, чи це, наприклад, типографічна помилка. Цей вірш уперше надруковано тільки в 1867 році, через шість років після смерті автора, через що важко позбавитися думки, що переробка киргизької назви з'явилася тільки з-під пера одного з пізніших переписувачів і що вона не походить від самого поета. Справу вирішить скоріше за все майбутній видавець критичного доповнення, яке буде спиратися на рукописи Т. Шевченка. Та якби це джерело виявилось неправдивим і не дало можливість впровадити zabgis-агас замість syngis-агас до тексту, то нова назва принаймні має бути в коментарі до цього твору»³².

Як ми уже казали, вірш «У Бога за дверми лежала сокира...» у більшості видань творів Тараса Шевченка, зокрема і в найновішому, Повному зібранні у 12-и томах, подається за автографом з «Малої книжки», а в ній вжито «сингичагач». Однак це справді не звільняє від потреби детального коментаря цього терміну, що вже власне й зробив Ян Янів і його аргументацію можна було б використати у примітках.

Ян Янів високо цінував геній Тараса Шевченка, бо його «Кобзар» засвідчував неординарність обдарування, натхнення, почуття, фантазію, багатство емоцій, безпосередність і природність реакцій і зневагу до штампів і стереотипів. Поет, незважаючи на свою скалічену долю, виявляв дивовижну здатність напруження всіх фізичних і нервово-психічних сил у поєднанні з об'єктивною потребою стати першим поетом і пророком України. Завдяки своїй особливій місії він настільки злитий із своїм часом і настільки концентрує

³⁰ Шевченко Т. Повн. збір. творів: У 12-и т. / Т. Шевченко. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 2. – 782 с. – С. 599.

³¹ Янів Я. Походження слова сингич-агач у поезії Тараса Шевченка (про орієнтальні впливи на українську мову)... *Op.cit.*, С. 568.

³² *Ibidem*, С. 568.

в собі сили й прикмети епохи, почуття і помисли сучасників, що навіть його особисті враження і настрої виступають не тільки «живою», але і дійсною, діючою силою у художній свідомості сучасників і наступних поколінь.

Особливо Яну Янову імпонувало те, що Тарас Шевченко був основоположником і творцем нової української літературної писемної мови, цим самим окресливши своє неповторне місце в її історії. На думку вченого, словесно-художня творчість поета завершила процес формування української літературної мови на національній основі, що почався ще від давньої книжної, у якій були давньоруські, церковнослов'янські, латинські і польські елементи, орієнталізми, а також елементи народної розмовної й усної літературної мови (історичні думи, пісні, літописи) і відкрила новий історичний етап – етап розвитку й удосконалення всіх можливих ресурсів мови і їх можливого практичного застосування. Цьому творчому синтезу української літературної мови (як і польської) з живою народною Ян Янів, як ми бачили, присвятив більшість своїх праць.

Учений ставився до мови Т. Шевченка як до глаголу народу, його історії та істини. Рукописи вченого засвідчують, що свої роздуми про поетичну мову Тараса Шевченка він вмістив до ширшої праці «Polono-rosso-ucrainica. Cztery rozprawki językowo-stylistyczne», яка досі не опублікована³³. Цілу низку творів поета він підготував для «Chrestomatii słowiańskiej» (Wybór tekstów literackich ukraińskich ze słowniczkiem), вона мала вийти за редакцією Тадеуша Легра-Сплавінського, але залишилися у рукописі³⁴. Цитатами із «Кобзаря» рясніють численні праці Яна Янова. Учасники Гуртка україністів згадували: він часто цитував на пам'ять твори Тараса Шевченка, стверджував, що вони ввібрали в себе «дух землі», «дух епохи», «дух народу», порівнював їх із кращими творами Адама Міцкевича, Юліуша Словацького, Зигмунта Красінського, заохочував студентів занурюватися у Т. Шевченкову поетичну стихію й інтуїтивно відчувати в ній глибоко приховані, до кінця незрозумілі можливості, що виходять за межі епохи і стосуються передбачення соціальних змін або ж пророцтва. Володіючи витонченою чутливістю, особливим баченням, незвичайним колом інтересів, учений прищеплював своїм студентам любов до поезії Тараса Шевченка, як і до всієї української літератури. Він відчував свою епоху як великий діалог української і польської культур і за це ми Яну Янову маємо бути вдячні.

Aleksander Astafjew. Literatura ukraińska jako kierunek priorytetowy zainteresowań naukowych Jana Janowa.

W artykule rozewarły się poglądy Jana Janowa na problem kształtowania literatury ukraińskiej XVI – XIX stuleć na podstawie książkowego, ludowego literackiego języka potocznego i ustnego. Szczegółową uwagą okazano poezji Tarasa Szewczenki jako twórcy nowego literackiego pisemnego języka ukraińskiego.

Oleksandr Astaf'ev. Ukrainian literature as a priority direction of the scientific interests of Jan Janov.

The article reveals John Yanov views on the problem of forming Ukrainian literature XVI-XIX centuries based on literary, public speaking and oral spoken language. Much attention is paid to Taras Shevchenko's poetry as the founder and creator of the new Ukrainian literary written language.

³³ Купчинський О. Ян Янів – польський дослідник української літератури та мови...
Op.cit., С. 540.

³⁴ Ibidem, С. 540.